

LEVÉLSZEKRÉNY

Szubjektív beszámoló egy nyelvföldrajzi kutatás terepmunkájának tapasztalatairól

A nyelvjárási gyűjtőmunka valamelyest hasonlít a szülés folyamatára. Ezt az érzést átvitt értelemben valamennyi terepmunkás átélheti. Ezúttal – mintegy rövid tudománytörténeti adalékként¹ – szeretném összefoglalni, milyen körülmények között zajlott 2018 és 2020 között a Kemenesalja és vidéke nyelvföldrajzi kutatási projektem terepmunkája a gyakorlatban. Tágabban értelmezve: milyen általános viszonyokkal találja magát szemben egy gyűjtő nyelvjárási terepmunkája során a 21. század elején (a kutatás elvi-módszertani alapvetését l. FERENCZI 2021: 11–46).

Az egyszemélyes nyelvjárási gyűjtésnek megvannak az előnyei és hátrányai: egy személynél összegződik a terepmunka valamennyi tapasztalata, s jóllehet ezek olykor szubjektív benyomások, de sok olyan következtetésre juthat az ember, amelyet nem láthat át, ha valakivel osztozik a munkában. Fontosnak tartom kiemelni, hogy e vállalkozás számos segítség és háttértámogatás nélkül nem valósulhatott volna meg. Külön kiemelem a helyi kapcsolattartók (elsősorban az önkormányzati vezetők, s néhány esetben a faluközösséget jól ismerő informátorok) felderítő, illetőleg a terepmunka elvégzése előtti „előszervező” tevékenységét. Ők kapták feladatuk, hogy a megfelelő szociológiai szempontok szerint kiválasszák azokat az adatközlőket, akiket az ő közvetítésükkel előre egyeztetett időpontban fel tudok keresni, s ők vállalták azt is, hogy az adott településen adatközlőtől adatközlőig kalauzsolnak. Rendkívüli mértékben megkönnyítették ezzel munkámat, ügybuzgó tevékenységükért ezúton is köszönetet mondok. Egy segítőt – aki neve elhallgatását kérte – külön ki szeretnék emelni: neki hatalmas köszönettel tartozom, egymaga mintegy nyolc kutatóponton szervezte meg a gyűjtést. Csak egészen kevés esetben fordult elő, hogy a sok előszervezés és ígéretés ellenére a terepen szervezetlenség fogadott, a telefont nem vették fel, a hivatalba nem engedtek be, s magamnak kellett házról házra csöngetni, hogy segítsenek. Más esetben a túlzott bürokratikuság és a feladat több áttétellel való „hivatali kiközvetítése” lett a terepmunka rákfeneje. Szerencsére a faluközösség ilyen esetekben a segítségemre segített. Az ilyen esetek után jutott eszembe, hogy nagymértékben tudom javítani a szervezés hatékonyságát, ha a helyi kocsmába térek be, és ott kérek segítséget. Ezek a beszélgetések s ennek révén a hangfelvételek rögtönzött módon vagy az autóban, vagy az utcán zajlottak.

A terepmunkához feszes időbeosztásra volt szükség, tudniillik a gyűjtésre fordítható idő rendkívül korlátozott volt; továbbá az egyes adatközlőkkel töltött idővel is jól kellett gazdálkodnom, mert a gyakorlat egyre inkább azt jelezte, hogy a kezdeti másfél

¹ Valamennyi saját terepmegfigyelést és -tapasztalatot hat kéziratot napló, továbbá mintegy 60 oldalnyi gépelt dokumentum őriz. Az előbbi a terepen született, az utóbbit a nap zárásaként – rendszerint késő este, éjszaka – gépeltem be, „menetrendszerűen” a napi gyakorlat részeként, hogy minél több reflexió felidézhető legyen.

órát közelíteni kell az egy órához. Ez mutatkozott szellemi frissességük s a munka iránt tanúsított türelmük lélektani határának. Naponta átlagosan három-négy adatközlőt tudtam felkeresni, a délután zömmel az esetleges elmaradások pótlásával s a következő nap előszervezésével zajlott. A feladat elvégzésének gyorsaságát persze az is segítette, hogy a modern kor adta technikai lehetőségekkel élve nem jelentkeztek azok a nehézségek, amelyekkel az MNyA. terepmunkásai szembe találták magukat. A szervezés és lebonyolítás során mobiltelefonos elérés folyamatosan rendelkezésre állt, a terepre való kiszállás kivétel nélkül saját autóval történt, egy maroknyi méretű hangrögzítő eszközzel digitális hangfelvételeket készíthettem, s nem kellett vesződni az adatok kézi lejegyzésével.

Az alapos felderítő és egyeztető munka ellenére is előfordult, hogy egyes adatközlők mégsem vállalták a beszélgetést. Azt tapasztaltam, hogy ezek az idős emberek legfőképpen az ismeretlentől féltek: a közönyösség látszata, a kételkedés, a bizonytalanság pedig olykor-olykor erősebbnek bizonyult az eredő segítő szándéknál. Ezekben az esetekben újfent rögtönzésre volt szükség, azonban az adatközlők kiválasztása kapcsán támasztott követelmények miatt a mozgástér rendkívül kicsire volt szabva: minden kieső személy érzékeny veszteségnek minősült. Ez különösen akkor okozott feszültséget, ha az adatközlő nem magától állt el a beszélgetéstől, hanem a rokonai vagy egy szociális gondozó hatására. Egyébként csak elenyésző esetben talákoztam olyan „régii öregekkel”, „nagy mesélőkkel”, akik nyelvjárási egyesnyelvüként, esetleg nyelvjárásdomináns kettősnyelvüként nemcsak nyelvjárási, hanem néprajzi szempontból is mutatós anyagot közöltek (ez különösen az interjúbeszélgetésre igaz). A valóság azt mutatta, hogy a vidékiek lelkét nagyon megülték a 20. század megpróbáltatásai. A beszédtemák, visszaemlékezések között a leggyakoribbak voltak a véres háborúk, a kommunizmus, a családi tragédiák vagy éppen a rossz lakhatási körülmények. Mindez rányomhatta bélyegét a riport hangulatára is, s „rögtönzött pszichológusként” kellett a beszélgetést a holtpontról továbblendíteni, hogy a kutatás folytatható legyen.

Ami a gyűjtés körülményeit illeti: bátran állíthatom, hogy minden, számomra kedvező körülményről örömmel mondtam le, ha ez segítette a rugalmasabb ügymenetet, vagy ennek révén jobb minőségű nyelvjárási anyaghoz juthattam. Természetes, hogy a szakadó eső vagy a rekkenő hőség nem állhatott a gyűjtés útjába. Azzal is számolni lehetett előre, hogy a magas életkorból eredő egészségügyi problémák (mozgásszervi problémák, nagyothallás stb.) lassíthatják, akadályozhatják a gyűjtőmunkát. A nehézségeket inkább az adatközlőknél tapasztalt élet- és lakáskörülmények okozták. A dialektológiai kérdőív összeállításánál természetes adottságként feltételeztem, hogy a terepen egy asztal és két szék mindig rendelkezésre fog állni (a kérdőívet l. FERENCZI 2021: 40–46). Nos, olykor nem így volt. Előfordult, hogy két sámlit szolgált ülőhelyül, a holmimat az ölemben tartottam, a diktafon pedig a földön volt. Máskor az autóban, rosszabb esetben az udvaron, vagy ha a telekre sem engedtek be, akkor a forgalmas, zajos utcán készült a felvételsor. Persze a zajos környezetben való beszélgetés szinte általánosnak mondható.

A nehézségek ellenére azonban jó szívvel állíthatom, hogy a terepmunka javarészt zökkenőmentesen, jó légkörben, hatékonyan és oldottan telt. Ha bizalmukba fogadtak az adatközlők, akkor könnyebben szót értettem velük. Ezt esetenként nagyban segítette a saját kódváltásom: nyelvjárársban beszélve rugalmasabban haladtunk. A kérdőívezés után az interjúbeszélgetés egyfajta megkönnyebbülést hozott számukra, de több olyan adatközlő akadt, aki játékosan fogta fel az egész helyzetet: már a kérdőíves kikérdezés

során ráérezett a feladat lényegére, és egy kvízműsorban érezte magát. Voltak, akik a beszélgetés végeztével a hajdani háztáji gazdaság, majorság maradványait is megmutatták. Sajnos csak elenyésző számban talákoztam olyan adatközlőkkel, akik éltették még valamilyen formában a régi paraszti világ maradványait, amely beszélgetésünk tárgya volt (pl. háztáji állattartás stb.).

A személyes ismeretség egyre gördülékenyebbé tette a munkát a későbbiekben: az ellenőrző körökre visszatérve több év múltán is szeretettel fogadtak, újból szívesen álltak rendelkezésemre. A fentiek megerősítik a résztvevő megfigyelés kapcsán leírt szakirodalmi észrevételeket is (a terepmunka nehézségeire, illetve hasonló tapasztalataira lásd többek között ZELLIGER 2011a, 2011b, SZOTÁK 2011, SCHULTZ 2011, N. FODOR 2011, FODOR 2015).

Hivatkozott irodalom

- FERENCZI GÁBOR 2021. A Kemenesalja és vidéke nyelvföldrajzi vizsgálata: Alapvetések. In: POMÓZI PÉTER – RÁSI SZILVIA – TÓTH ZSOLT szerk., *Magyar nyelvjárások napja 2020*. Örökség és jövőkép. Magyarságkutató Intézet, Budapest. 11–46.
- FODOR KATALIN 2015. A nyelvjárásgyűjtések feletle szükséges voltáról. In: BARTH M. JÁNOS – BODÓ CSANÁD – KOCSIS ZSUZSANNA szerk., *A nyelv dimenziói*. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére. ELTE BTK, Budapest. 583–587.
- N. FODOR JÁNOS 2011. A kórogyi nyelvjárás nyelvföldrajzi tanulságai. In: SZOTÁK SZILVIA szerk., *Magyar nyelv és kultúra a Kárpát-medencében*. Gramma Nyelvi Iroda – UMIZ – Imre Samu Nyelvi Intézet, Dunaszerdahely–Alsóőr. 62–73.
- SCHULTZ JUDIT 2011. A nyelvvesztés útján – az Új magyar nyelvatlasz Velika Piszanica-i gyűjtésének tanulságaiból. In: SZOTÁK SZILVIA szerk., *Magyar nyelv és kultúra a Kárpát-medencében*. Gramma Nyelvi Iroda – UMIZ – Imre Samu Nyelvi Intézet, Dunaszerdahely–Alsóőr. 74–83.
- SZOTÁK SZILVIA 2011. Tájszavak és kontaktuselemek az örvidéki magyarok nyelvében. In: KOLLÁTH ANNA – GRÓF ANNAMÁRIA szerk., *Szépbe szőtt hit...* Köszöntő könyv Varga József tiszteletére. Magyar nyelv és Irodalom Tanszék – Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva–Maribor. 254–267.
- ZELLIGER ERZSÉBET 2011a. Nyelvjárások peremvidéken és szórványban. In: KOLLÁTH ANNA – GRÓF ANNAMÁRIA szerk. *Szépbe szőtt hit...* Köszöntő könyv Varga József tiszteletére. Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék – Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Maribor–Lendva. 289–295.
- ZELLIGER ERZSÉBET 2011b. Nyelvi változások Felsőpulya nyelvjárásában. In: SZOTÁK SZILVIA szerk., *Magyar nyelv és kultúra a Kárpát-medencében*. Gramma Nyelvi Iroda – UMIZ – Imre Samu Nyelvi Intézet, Dunaszerdahely–Alsóőr. 84–93.

FERENCZI GÁBOR

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem